

Adam Fischer

Notatki do dziejów teatru w dawnej Polsce

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 9/1/4, 267-291

1910

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NOTATKI.

Notatki do dziejów teatru w dawnej Polsce.

1.

Komedyanci włoscy w r. 1592.

Kosztowne było wesele Zygmunta III z Anną rakuską w r. 1592 (maj i czerwiec); aż król klejnoty koronne zastawić musiał¹⁾. Opisy tych wspaniałych zaślubin przechowały nam współczesne kroniki (Bielskiego, Piaseckiego) i relacje, poza niemi zaś szereg, niewyzyskanych dotąd, broszur niemieckich, drukowanych bądź w Krakowie bądź we Wiedniu²⁾, a także dzieło naocznego świadka tego wesela, Michała Heberer'a (von Bretten † 1612 r.) p. t. *Aegyptiaca Servitus* (Heidelberg, 1610)³⁾. Z obszernego opisu Heberer'a przytaczam ustęp (s. 555), w którym mamy wiadomość o trzech, występujących wtedy, komedyantach włoskich (*Zanni*)⁴⁾.

Das neudte Capitel.

Folget ein Königlicher Tantz vnd andere Ritterspiel / so sich bey der Königlichen Hochzeit zugetragen.

Als nun jederman in seiner Ordnung stunde vnd sasse / auch der Saal frey vnd ledig / Sihe da thate sich herfür der Venus - berg / darauff ein Thurn mit Fünf Gestöcken / in welchem zum Eingang / ein herrliche Music / mit Trommeten vnd Posaunen gehört / ward aber niemands gesehen. In dem Thurn

¹⁾ Por. autograf Biblioteki Ossolińskich we Lwowie p. I. inw. 494.

²⁾ Wylicza je Estreicher w Bibliografii, og. zb. t. XII, Kraków, 1891, s. 162—3 — Por. nadto Gołębiowski Łukasz, Teki V. Misc. 52. 14 (rękopis Biblioteki hr. Dzieduszyckich we Lwowie, urywek w dziele jego: *Gry i zabawy*. Warszawa, 1831, s. 179—183).

³⁾ Estreicher, Bibliografia, og. zb. t. XVIII, Kraków, 1901, s. 70 mylnie pod Hebener. O Hebererze por. J. Franck (*Allgemeine deutsche Biographie*. Band XI, Leipzig, 1880, s. 197—8).

⁴⁾ Zwrócił na to uwagę Johannes Bolte, *Englische Komödianten in Dänemark und Schweden* (Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. Band XXIII, Weimar, 1888, s. 104), por. nadto jego: *Das Danziger Theater*. Hamburg und Leipzig, 1895 s. 24.

brannen Lichter in allen Gemachen / so schön hell gemacht von Cristallin fenstern. Dieser Thurn gieng also fort / bis er mitten in den Saal kame. Da gieng er strack gegen der Braut zu / vnd da er nahe zum absatz des Saals kame / wich er wider ein wenig zu rüch / thate der Braut die Reverentz / wendet sich gantz herumb / vnd spieleten die Spielleuth vber die massen stattlich.

Da sich nun der Berg mit dem Thurn gedrähēt / wiche er ein zimlichen Platz zu rüch / vnd wendet sich der Eingang in dem Thurn strack der Braut zu / vnd stund still. Baldt öfnet sich die Pforten des Thurns / vnd gieng er stlich herausser ein Sanno, in Mascaladen vermummet vnd gekleidet / so Italicenisch redete / Zu welchem sich nachmals zween andere verfükten / vnd machten gross Gelächter / mit kurtzweiligen Italicenischen reden.

2.

Komedyanci angielscy w XVII wieku.¹⁾

Arcyksięzę austryacki Karol, biskup wrocławski, brat żony Zygmuta III, Konstancy²⁾, wystosował z Nissy (Neisse), dnia 18

¹⁾ Por. C o h n Albert, Shakespeare in Germany in the sixteenth and seventeenth centuries: an account of english actors in Germany and the Netherlands and of the plays performed by them during the same period. London, 1865. M e i s s n e r Johannes, Die englischen Comoedianten zur Zeit Shakespeares in Oesterreich (Beiträge zur Geschichte der deutschen Literatur und des geistigen Lebens in Oesterreich. IV Heft) Wien, 1884. T e n z e, Die englischen Komödianten in Oesterreich (Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. Band XIX, Weimar, 1884, s. 113—154). C r e i z e n a c h Wilhelm, Die Schauspiele der englischen Komödianten (Deutsche National-Litteratur. 23 Band). Berlin und Stuttgart (1889). r e c. Antoniewicz Jan Bołoz (Przegląd polski, og. zb. t. 101, Kraków, 1891, s. 490—501). B o l t e Johannes, Die Singspiele der englischen Komödianten und ihrer Nachfolger in Deutschland, Holland und Skandinavien (Theatergeschichtliche Forschungen. VII) Hamburg und Leipzig, 1893. T e n z e, Das Danziger Theater im 16 und 17 Jahrhundert (Theatergeschichtliche Forschungen. XII). Hamburg und Leipzig, 1895. r e c. Brückner Aleksander (Kwartalnik historyczny. R. X, Lwów, 1896, s. 847—8), Bugiel W. (Prawda. Warszawa, 1898, s. 356, Przegląd literacki. R. III, Kraków, 1898, nr. 16—17, s. 16—18). Herz E., Englische Schauspieler und englisches Schauspiel zur Zeit Shakespeares in Deutschland (Theatergeschichtliche Forschungen. XVIII). Hamburg und Leipzig, 1903.

²⁾ Córka Maryi bawarskiej i Ernesta († 1590 r.) z linii styryjskiej.

marca 1617 r., do kardynała Dietrichsteina, namiestnika morawskiego, w Ołomuńcu, następujący list: ¹⁾

Dem Hochwürdigen Fürsten vnserem freundlichen geliebten Herrn vnd gutten Freundt, Herrn Frantsen, der Heiligen Röm. Khirchen des Titüls Sti Siluestri Cardinaln von Dietrichstein, Bischoven zue Olmütz, Röm: Kay: May: geheimen Rath, auch deroselben Königreich vnd Erbländern Protectori.

Vnsere freundliche willige Dienst, was wir sonst mehr liebes vnd guethes vermögen zuevorn, Hochwürdigier Fürst, freundlicher geliebter herr vnd guether Freundt, Vnss haben an Euer Ldn. gegenwerthige Engelländische Comedianten verschriftlichen zue re commandiren, vnd dahin zuebefördern gehorsambist angelanget, damit ihnen von E. L. verlaubet werden möchte, in dero Stäthenn Ihre geschickligkeit vnd Comicos actus zue exerciren;

Wan wir vns dan zueruckh wol eryndern können, dass noch bey weilandt vnserer geliebsten Frawen Muether, hochehr: vnd Lobwürdigisten angedenckhens, lebens Zeiten, eben dieselbe Personen Zue Grätz, ihre Comedien, ganz Erbar vnd zichtig, mit der vnserigen allerseits genedigistenn gefallen vndt begnügen verrichtet / An Yezo aber aus Pohn / darin Sy dergleichen bei Ihrer König: Würd: vndt Ldn: ezlich Monat Lang exhibiret, mit Königlichen re commendationen vndt guethen Zeügnus, zue vns ankommen, vndt sich gehorsambist angegeben habenn. Diesemnach haben wir gedachten Comödianten, diese, Ihnen zue ersprüsslichen genaden, gemeinte re commendation, an Euer Ldn: nicht wol verwiedern mögen. Ever Ldn: hiemit freundtlichen ersu-

¹⁾ Oryginał znajduje się w archiwum krajowym w Bernie morawskiem (zbiór Boczka nr. 12,265); ogłosił go pierwszy Julius Feifalik w artykule p. t. Engländische Comödianten in Mähren (Notizen - Blatt der historisch-statistischen Section der kais. kön. mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde. Redigirt von Christian d'Elvert. Nr. 3. Beilage der Mittheilungen, 1858 s. 23), za nim Albert Cohn, l. c., s. XCIII—XCIV, za nim Johannes Meissner, l. c., s. 62—63. — Najwierniejszy tekst podał E. Soffé, Eine Nachricht über englische Komödianten in Mähren (Anglia. Zeitschrift für englische Philologie herausgegeben von Richard Paul Wülker. X Band, Halle a. S., 1888, s. 289—290). Por. nadto D'Elvert Christian, Geschichte des Theaters in Mähren und oesterreichisch Schlesien. Brünn, 1852, s. 26, Godeke Karl, Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung². II Band, Dresden, 1886, s. 537 (128).

chende, dieselbte Ihnen, mehrbemelte Perschonenn, zue aller gewogenheit, vnd genaigtem willen von vnsertwegen, wollten freundtlichen endfallen sein lassen, Damit Sy demüthigist verführen möchtenn, das vnsere bey Euer Ldn: freundtliche Interuencionen, angenehme vnnnd kräfttliche würglickheit gefunden, vndt Sy sich Euer Ldn: gnadt, als fremdblunge zuerühmen vndt zuefreyen haben möchten, Welches vmb Euer Ldn: hinwiederumb freundtlichen Zuerwiedern wier yeder Zeit gancz willig sein vnd verbleiben wollenn. Geben in vnser Stadt Neiss denn achtzehenden tag Marty im Sechzehenhundert vndt Siebenczehenden Jahre/. Carl von Gottes gnaden Ertz Hertzog zu Össterreich, Hertzog zue Burgundi etc. Bischoffe zue Brixen vnnnd Breslaw, Graffe zue Tyrol./

Euer Lde.

Guthwilliger vndt getreuer Freundt

Carl m. p.

Z listu przytoczonego wynika:

1) że komedyanci angielscy, polecani przez Karola, byli tymi samymi, którzy, za życia matki Karola, Maryi († 29 IV 1608 r.), w Gradcu styryjskim przedstawiali komedye (...*dass noch bey weilandt vnserer geliebsten Frawen Mutter... lebens Zeiten, ben dieselbe Personen zue Gräcz, ihre Comedien... verrichtet*) oraz,

2) że przybyli do Nissy z Polski z poleceniami, pełnemi pochwał, od króla (Zygmunta), na którego dworze spędzili kilka miesięcy (...*aus Pohlen, darin Sy dergleichen bei Ihrer König: Würd: vndt Ldn: eczlich Monat Lang exhibiret, mit Königlichen recommendationen vndt quethen Zeügnus, zue vns ankommen...*).

Wykazano, że komedyanci angielscy, którzy w r. 1607 (od początku listopada do 19 XI) i w r. 1608 (od 6 II do 19 II) występowali w Gradcu, należeli do trupy teatralnej, której przewodnikiem był John Green.

Z listów arcyksiężnej Maryi Anny, żony arcyksięcia Ferdynanda (przyszły cesarz Ferdynand II), oraz Maryi Magdaleny, siostry jego, dał się dokładnie zrekonstruować repertoar sztuk, jakie trupa Green'a na dworze arcyksiężąt styryjskich wystawiła.

Komedyanci angielscy odegrali:

1) von ein Khinig auss engelandt, der ist in eins golt-schmitt weib verliebt gewest (19 XI 1607, z listu Maryi Anny do Ferdynanda, z Gradcu, dnia 19 XI 1607).

- 2) Comedi von den Verlorren sohn (wie zu Passau; 8 II 1608; z listu Maryi Magdaleny do Ferdynanda, z Gradcu, dnia 22 II 1608).
- 3) von einer frommen frauen von Antorf (9 II 1608; z tegoż).
- 4) von dem dockhtor Faustus (10 II 1608; z tegoż).
- 5) von ein Herzog von Florenz, der sich in eines Edelmanns tochter verliebt hat (11 II 1608; z tegoż).
- 6) von Niemandts und iemandt (12 II 1608; z tegoż).
- 7) von des fortunatus peitl vnd Wünschhietel (13 II 1608; z tegoż).
- 8) von dem Juden (14 II 1608; z tegoż).
- 9) von den 2 priedern khüng ludwig vnd khünig friederich von ungar (16 II 1608; z tegoż).
- 10) von ein khünig von Khipern vnd von ein herzog von venedig (18 II 1608; z tegoż).
- 11) von dem reichen mann vnd von dem lazarus (19 II 1608; z tegoż).

Dwadzieścia prawie lat później, w r. 1626, bawiła trupa Green'a (od 1 VI do 4 XII) w Dreźnie; zapiski urzędnika dworskiego w kalendarzu przechowały repertoar sztuk, jakie w tym czasie Green wystawił.

Grano :

- 1) Comoedia von Hertzogk von Mantua vnd den Hertzogk von Verona (31 V i 4 IX).
- 2) Comedia von der Christabella (1 VI).
- 3) Tragoedia von *Romeo vnd Julietta* (2 VI i 29 IX).
- 4) Comoedia von Amphitrione (4 VI).
- 5) Tragicomoedia von Hertzogk von Florentz (5 VI i 15 IX).
- 6) Comoedia vom König in Spanien vnd den Vice Roy in Portugall (7 VI i 19 IX).
- 7) Tragoedia von *Julio Cesare* (8 VI).
- 8) Comoedia von der Crysella (9 VI).
- 9) Comoedia vom Hertzog von Ferrara (11 VI i 24 IX).
- 10) Tragicomoedia von Jemandt vnd Niemandt (20 VI).
- 11) Tragicomoedia von König in Dennemark vnd den König in Schweden (21 VI).
- 12) Tragoedia von *Hamlet* einen printzen in Denemarck (24 VI).
- 13) Comoedia von Orlando Furioso (25 VI).
- 14) Comoedia von den Koenig in Engelandt vnd den Koenig in Schottlandt (27 VI i 22 X).
- 15) Tragoedia von Hieronymo Marschall in Spanien (28 VI).

- 16) Tragicomoedia von dem Hamann vndt der Koenigin Ester (3 VII).
- 17) Tragoedia von der Märtherin Dorothea (5 VII i 1 X).
- 18) Tragoedia von Dr Faust (7 VII).
- 19) Tragicomoedia von einem König in Arragona (9 VII).
- 20) Tragoedia von Fortunato (11 VII).
- 21) Comoedia von Josepho *Juden von Venedig* (13 VII i 5 XI).
- 22) Tragicomoedia von den behendigen Dieb (22 VII, 17 IX i 22 IX).
- 23) Tragicomoedia von einem Hertzogk von Venedig (23 VII).
- 24) Tragoedia von Barrabas, Juden von Malta (31 VII i 29 VIII).
- 25) Tragicomoedia von dem alten proculo (2 VIII i 6 IX).
- 26) Tragoedia von *Lear*, König in Engelandt (26 IX).
- 27) Tragicomoedia von Gevatter (4 X).
- 28) Comoedia von verlohren Sohn (19 X).
- 29) Comoedia von den Graffen von Angiers (29 X).
- 30) Tragoedia vom reichen Mann (4 XII).

Zestawienie obu repertoarów prowadzi do następujących wniosków:

1) Repertoar Green'a w okresie lat 1607—1626 po-
troił się,

2) w obu repertoarach spotykamy szereg tych sa-
mych sztuk (1608: 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11=1626: 28, 18,
5, 10, 20, 21 [24?], 23, 30),

3) jeżeli w r. 1626 Green grał te same sztuki, które
wystawił w r. 1608, to musiał je również przedstawiać w dru-
giej połowie 1616 r. (po 25 VIII 1616) lub w pierwszych
tygodniach 1617 r. (na kilka tygodni przed 18 III 1617¹⁾),
kiedy bawił z swą trupą w Warszawie na dworze Zygmunta III,

4) wobec tego repertoar warszawski Green'a
składał się co najmniej z ośmiu sztuk z r. 1608 (2,
4, 5, 6, 7, 8, 10, 11) identycznych ze sztukami z r. 1626
(28, 18, 5, 10, 20, 21 [24?], 23, 30).

Fakt pobytu trupy Green'a w Warszawie, czas
w którym na dworze królewskim wystawiał komedye nie ulegają

¹⁾ Termin *a quo* określa prośba Green'a do rady miasta
Gdańska z dnia 25 VII 1616: „Wir hatten nicht vermeint, E. Edle
H. mehr mit suppliciren zu bemühen oder auch lenger vns hie
aufzuhalten. Es ist uns aber wegen I. K. Matt. zu Polen und
Schweden angemüttet, noch etwas abzuwarten auf gnedigste
Resolutie, ob I. K. Matt. vnseres Dinstes möchte begerende sein“.
Termin *ad quem* ustala list arcyksięcia Karola.

najmniejszej wątpliwości. Podobnie ma się rzecz z znaczną częścią repertuaru sztuk, granych przez niego.

Rozpatrywanie, choćby jak najzwięzlejsze, repertuarów Green'a wykroczyłyby poza ramy niniejszych zapisków. Dzieła Cohn'a, Meissner'a, Bolte'go, Herz'a, wydawnictwa Tittmann'a, Creizenach'a poinformują każdego interesowanego jak najdokładniej i najszczegółowiej. Wystarczy, gdy nadmienię, że kilka sztuk z warszawskiego repertuaru Green'a wydrukowano prawie współcześnie w zbiorze p. t. *Engelische Comedien und Tragedien... von den Engelländern... seynd agiret und gehalten worden*, 1620 (drugie wydanie 1624; obie edycje, jak wykazał J. Bolte, drukowane w Lipsku, u Gottfrieda Grosse'go), który najprawdopodobniej ogłosił jeden z członków jego trupy. Spotykamy tu: nr. 2 Comedia. Von dem verlorren Sohn (1608:2=1626:28), nr. 3 Comedia. Von Fortunato und seinem Seckel und Wünschhütlein (1608:7=1626:20), nr. 4 Comedia von eines Königes Sohn auss Engellandt und des Königes Tochter auss Schottland ¹⁾, nr. 6 Comedia von Jemand und Niemand (1608:6=1626:10); autorem oryginału angielskiego nr. 3 jest Thomas Dekker, autorów nr. 2 i 6 nie znamy.

Autorem Fausta *The life and death of Dr. Faustus* (1608:4=1626:18), jest Christopher Marlowe. Czyją jest sztuka *von dem Juden* 1608:8 (*Comoedia von Josepho Juden von Venedig* 1626:21=Shakespeare; *Tragoedia von Barrabas, Juden von Malta* 1626:24=Marlowe) stanowczo nie da się oznaczyć; może być nią komedia *Szekspira Merchant of Venice* 1600, albo Marlowe'a *The famous tragedy of the rich jew of Malta* 1589.

Sztukę: *von einem König von Cypern und einem Herzog von Venedig* (1608:10=1626:23) wydrukowano w r. 1677, p. t. *Tugend- und Liebes-Streit* (=Twelfth night: or, What you will Szekspira).

Nie znamy bliżej sztuki: *von ein Herzog von Florenz, der sich in eines Edelmanns Tochter verliebt hat*; wystawienie jej w r. 1608 (5=1626:5) nie pozwala przypuszczać, by był to utwór Filipa Massinger'a (*The Great Duke of Florence*, druk. 1635). Taksamo ma się sprawa z oryginałem sztuki o Łazarzu i bogaczu (1608:11=1626:30).

¹⁾ Nr. 4 wciągają niektórzy także do repertuaru Green'a z czasu około 1607 r., a to z tej przyczyny, że Green był razem (aż do marca 1607) z Robertem Brownem w jednej trupie, utrzymywanej przez landgraфа hesskiego Maurycego. Trupa ta wystawiła w Cassel 1 III 1607 wymienioną sztukę, którą spotykamy także w r. 1626:14; w Gradcu jednak Green jej nie wystawił, z tego powodu nie wliczono jej do przypuszczalnego repertuaru warszawskiego.

Nie ulega wątpliwości, że poza trupą Green'a bawił w Polsce cały szereg drużyn teatralnych. Dowodzą tego wiadomości przechowane w suplikach ich naczelników.

W lipcu 1636 r. Arend Ärschen¹⁾ w prośbie do burmistrza miasta Gdańska wyraźnie pisze:

Nachdem Wir Englische Comoedianten nach absterben hochlöblichster gedechtnis des Königes Sigismundi Tertij (†30 IV 1632), dero wir viele Jahr gedienet haben, enturlaubet waren vnd nunmehr dieser ie zigen Maiestet (t. j. od Władysława IV, 1632—1648) aus der Wilde (=Wilno) eines Königlich-schreibens vnd allergnedigsten resolution alhier erwarten, wo wir vns hinwenden sollen zu ihrer Könighen Maiestet Dinsten, ob es etwan nach der Wilde oder nach Warschaw soll gemeinet sein...

W maju 1640 r. prosiło kilku komedyanów angielskich radę miasta Gdańska o pozwolenie grania; spotkała ich jednak odpowiedź odmowna, mimo pismo polecające Władysława IV, na którego dworze w Warszawie niedawno występowali.²⁾

W r. 1670 od sierpnia do października występował w Gdańsku Joris (=Georg) Benteley z trupą złożoną z 16 osób. W suplice swojej chwali się że 29 IX 1669 grał w Krakowie w czasie koronacy Michała Wiśniowieckiego.

Z przytoczonych, nie wątpliwie pewnych, wiadomości widać, że komedyanci angielscy byli częstymi gośćmi w dawnej Polsce, że utrzymywał ich nie tylko Zygmunt III, lubujący się we wszystkim, co było niemieckie, ale i syn jego, Władysław IV, miłośnik opery włoskiej.³⁾

¹⁾ Być może, że identyczny z Robertem Arzschar'em (Art-scher'em). Ärschen'a spotykamy w r. 1640 z Robertem Reynolds'em.

²⁾ Była to najprawdopodobniej trupa komedyantów, powstała z dawnej drużyny Roberta Brown'a, do której należał niegdyś także Green. W skład jej wchodził Robert Rennols (=Reinholdt), Eduard Pudey (=Pudsey), Aaron Asken (=Arend Ärschen), Joannes Weyd, Wilhelm Wedwer, Wilhelm Roe.

³⁾ Pierwsze wzmianki o komedyantach angielskich w Polsce poczyniono z racyi pochodzenia motywu komedyi Piotra Baryki „Z chłopu król“ (1637). Por. Shakespeare W., Dzieła (wyd. Kraszewskiego). T. III, Warszawa, 1877, s. 515—519 (uwagi Kraszewskiego, nota Paszkowskiego) oraz Dzieła, przekład L. Ulricha. T. II, Kraków, 1895, s. 188, 191, 192. Przedruk tych uwag, jak zwykle, bez podania źródła, w wydaniu dra H. Biegeleisena. T. VI, Lwów, 1895, s. 332—5. Por. także Windakiewicz

Źródła, które dostarczają nam tych ważnych a tak bardzo ciekawych danych o komedyantach angielskich są wyłącznie obce; czy niema źródeł polskich w tej sprawie? Nie znam ich dotąd.

Meklemburczyk, Joachim Posselius († 1624 r.), lekarz nadworny Zygmunta III w kronice swojej p. t. *Historia rerum poloniarum ab a. 1388 ad a. 1623* (rękopis Muzeum XX. Czarotoryskich w Krakowie p. l. inw. 1322, część w rękopisie Biblioteki Ossolińskich p. l. inw. 77, por. także nr. 495), wspomina, że na dworze Zygmunta III grane bywały widowiska teatralne, a to w niemieckim lub włoskim języku.¹⁾ Ks. Adam Czartoryski G. Z. P. w swoich dopełnieniach Carlanças'a powiada: Na teatrach polskich jako za przeszłego panowania tak za dawniejszych francuscy tylko albo niemieccy komiccy ukazywali się.²⁾ Głuche wzmianki, niczego nie mówiące.

Stanisław, Teatr ludowy w dawnej Polsce. Kraków, 1902, s. 203. Pozbawiony zupełnie wartości naukowej jest artykuł p. K. M. p. t. *Znajomość Szekspira w Polsce do początku XIX wieku* (Nowa Reforma, Kraków, 1885, nr. 54/5 i 56), w którym anonim twierdzi, że „t. zw. englische Komödianten do nas nie zapuszczali się wcale“. Dalsze wzmianki u Wł. Nehringa, *Beiträge zur Geschichte des Theaters in Polen* (Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte. Neue Folge, XII Band. Weimar, 1898, s. 152), który mówi o John'ie Spencerze (!!) na podstawie d'Elvert'a; u K. Estreichera, *Teatr krakowski* (Rocznik krakowski. T. I, Kraków, 1898, s. 59); u A. Brücknera, *Dawne powieści i romanse polskie* (Biblioteka warszawska. T. II, Warszawa, 1901, s. 530, o Fortunacie), por. tegoż *Dzieje literatury polskiej w zarysie*.² T. I, Warszawa, 1908, s. 362. Por. nadto Wesselofsky Alexis, *Deutsche Einflüsse auf das alte russische Theater von 1672—1756*. Prag, 1876, s. 25 i n.; Menčik F., *Příspěvky k dějinám českého divadla*. Praga, 1895, s. 90.

O teatrze włoskim por. Windakiewicz Stanisław, *Teatr Władysława IV*. Kraków, 1893 (odb. z Przeglądu polskiego) rec. Porębowicz Edward (Kwartalnik historyczny. R. VIII, Lwów, 1894, s. 295—7) por. Czermak Wiktor (Gazeta lwowska. Lwów, 1893, nr. 260—263), *Italoman* (=Windakiewicz Stanisław; Czas. Kraków, 1895, nr. 285), Bolte Johannes, *Das Danziger Theater*, s. 72 i n.

¹⁾ Cytowany przez ks. Franciszka Siarczyńskiego, *Obraz wieku panowania Zygmunta III*. T. II, Poznań, 1858, s. 372, por. T. I, Poznań, 1843, s. 160. Siarczyńskiego przywołuje K. Wł. Wójcicki w kilkakrotnie drukowanym artykule o teatrze Zygmunta III. O Posseliuszu por. ks. Fr. Siarczyński, *Obraz... Opis osób*. T. II, Lwów, 1828, s. 92—94.

²⁾ Carlanças Juvenel de, *Historia nauk wyzwolonych*. Warszawa, 1766, s. 214 (por. Smoleński Władysław, *Pisma historyczne*. T. II, Kraków, 1901, s. 25).

Gdzie szukać wiadomości realnych o trupach komedyantów angielskich, czy też o innych kompaniach aktorów?

Sądzę, że przedewszystkiem w rachunkach dworu królewskiego (*Libri quitantiarum*, księgi skarbowe)¹⁾; w księgach tych powinny się znaleźć pozycye wypłaconych aktorom należytości; odnajdą się prawie pewnie ich nazwiska.

Wiemy, że komedyanci angielscy w r. 1617 i 1640 przybyli do Wrocławia i Gdańska z poleceniami królewskimi, Zygmunta III i Władysława IV. Były to zapewne pisma wydane przez kancelaryę królewską; w aktach kancelaryi królewskiej byłoby drugie przypuszczalne źródło.

Należałoby nie pominąć korespondencyi i relacyi obcych poselstw przy ówczesnym dworze polskim, przedewszystkiem zaś relacyi nuncyuszów rzymskich.

Mamy daty i fakty; na podstawie tych można podjąć próby. Pobudzeniem do poszukiwań w tym kierunku osiągnęłaby niniejsza notatka całkowity swój cel.

3.

Dwa dyalogi ormiańskie z r. 1668 i 1669.

(*Ś. Rypsyma i Ś. Pulcherya*)

Z rękopisu ks. Alojzego Maryi Pidou p. t. *Breve relatione dello stato, principii et progressi della missione apostolica agli Armeni di Polonia e Valachia e provincie circonvicine e dell' erettione e fondatione del collegio pontificio di Leopoli per la medesima nazione armena sotto la cura de pp. chierici regolari detti volgarmente Teatini, sin al 1 aprile 1669, pli il padre d. Luigi Maria Pidou C. R. superiore delle detta missione e collegio*, wydanego w polskim przekładzie przez Adolfa Pawińskiego,²⁾ dowiadujemy się dokładniej o tragediach, jakie za czasów prefektury ks. Pidou w kolegium teatyńskiem były grywane.

Oto jego słowa:³⁾

Nie zaniedbaliśmy także w kolegium przyjemnych i użytecznych ćwiczeń w deklamacyi i tragediach, przez co i nasi uczni kształcili się na dobrych mówców, a nadto jedналиśmy sobie życzliwość wszelkich warstw ludu, który się z wielką

¹⁾ Pozycye, przytoczone u Niemcewicza, Czermaka i i., jako wydatki na muzykę, nie mówią niczego. Księgi skarbowe wydatków dworu Władysława IV z r. 1633, prowadzone przez Andrzeja Wołoszowskiego, posiada Biblioteka Z. N. I. Ossolińskich (por. rękopis p. I. inw. 3,276.)

²⁾ Źródła dziejowe. Tom II, Warszawa, 1876.

³⁾ l. c., s. 113.

przyjemnością na to schodził i nieraz schyzmatycy zmuszeni byli słuchać słów prawdy bez obrazu. Znaczniejsze z tych tragedyi i deklamacyi były: *Śmierć Cezara*, *Zagadki Salomona*, *Śmierć Heroða*, *Św. Rypsyma*, panna i męczenniczka, wierszem ormiańskim i inne. Teraz zaś myślę na przyszłe wakacyjne kazać przedstawić *Śmierć Teodozego młodszego* pod tytułem *św. Pulcheryi*, cesarzowej, żeby ją obronić od złorzeczeń i potwarzy heretyków ormiańskich, którzy ją znienawidzili, że za jej staraniem z rozkazu Leona św. odbył się św. sobór chalcedoński.

Tytuł rękopisu, z którego ten ustęp przywiodłem, mówi, że dzieje kolegium Teatynów doprowadzono w nim do 1 kwietnia 1669 r.

Wynika z tego, że wszystkie tragedye wymienione w rękopisie — były grane przed 1 kwietnia 1669 r. oraz, że data ta nie odnosi się do dyalogu o św. Pulcheryi.

Ks. M. Pidou nie podaje siebie za autora żadnego z dyalogów, które w swoim rękopisie wyliczył.

Autorstwo dyalogu o ś. Rypsymie i drugiego o ś. Pulcheryi przypisuje mu jednak nieznaną autor rękopisu p. t. *Compendiosa relatio unionis nationis Aremeno-Polonae cum s. ecclesia romana ad annum Christi 1676*, ogłoszonego również w przekładzie polskim przez Pawińskiego.¹⁾

Czytamy tu:²⁾

Roku 1668 od Narodzenia Chrystusa dla zbicia potwarzy, jakie tu i owdzie Ormianie podczas niesnasek arcybiskupa z Caraciolem rzucali, jakoby w kolegium nikt się nie uczył i nikt z ojców nie wykładał, dla braku znajomości ormiańskiego języka, alumni przedstawili dnia 9 kwietnia i trzech dni następnych ułożoną przez Alojzego, z polecenia prefekta, ormiańskim wierszem tragedye o męczeństwie św. *Rypsymy*, panny, Rzymianki, co śmierć w Armenii poniosła. Utwór to był wielce poważny, polskiemu przeplatany dla Polaków ustępami. Przyjęło tragedye całe miasto z nieopisanym zapalem: Łacinnicy, Ormianie i Rusini, których wszyscy biskupi i prałaci byli na przedstawieniu obecni. Obyło się bez wydatków zupełnie, gdyż sami alumni odmalowali sobie dekoracye, a muzykę sprowadził na swój koszt archidyakon. Sufragan ormiański poczytał to ojcom za wielkie wykroczenie i tajemnie (lubo publicznie z uznaniem się odzywał), dał o tem przesadną i nieprawdziwą św. kongregacyi wiadomość, co mu następnie na złe wyszło, a Ojcowie nato-

¹⁾ l. c.

²⁾ l. c., s. 168 i 172.

miast najpochlebniejsze od Ich Em. kardynałów otrzymali pochwały.

.....

Pod koniec tegoż 1669 r. ze zwykłą zřęcznością Alojzy dla pogodzenia umysłów dał dla teatralnego przedstawienia drugą tragedję świętą (drugą i ostatnią przez alumnów wystawioną) o św. *Pulcheryi*, cesarzowej, pannie, łzonej i potwarzanej w kacerskich księgach Ormian, z powodu zwołania soboru chalcedońskiego. Dramat był napisany po łacinie z polskiem i ustępa mi na żądanie Łacinników, aby okazać, jako oba języki ormiański i łaciński, w kolegium się wykładają; lecz żeby i w tym razie dobrych swych zamiarów na szwank nie wystawić, niczego O. Alojzy nie zaczynał w tej mierze, dopóki nie otrzymał wyraźnego, piśmiennego od św. kongregacyi pozwolenia.

Tyle bezimienny autor *Compendiosae relationis*. W r. 1823 M. J. Saint Martin ogłosił artykuł p. t. Analyse d' une tragédie arménienne. Représentée à Léopol, en Pologne, le 9 avril 1668.¹⁾ Powiedział tu słów kilka o Świętej Rypsymie na podstawie obu wyżej wymienionych rękopisów.²⁾ Sztuki samej nie znał; autorstwo jej przypisał ks. A. M. Pidou. Podał jej źródło:

Le sujet est la conversion de l'Arménie au christianisme, sous le regne du roi Tiridate; elle est en grande partie tirée des historiens arméniens Agathangelus et Moise de Khoren, ainsi que de recits qui se trouvent dans le martyrologe arménien.

Wł. Chomętowski odnalazł w Bibliotece ord. Krasińskich w Warszawie drukowany scenaryusz omawianego dyalogu, podał tytuł jego i treść a jako czas wystawienia wskazał mylnie r. 1666.³⁾ Błąd ten powtórzył K. Estreicher⁴⁾ i St. Pełowski.⁵⁾

Scenaryusz dyalogu o św. Rypsymie nosi datę 1668 r. tak w egzemplarzu Biblioteki ord. Krasińskich jak w niedawno nabytym do zbiorów Biblioteki Ossolińskich we Lwowie (l. inw. 126,077).

¹⁾ Journal asiatique publié par la Société asiatique. T. II, Paris, 1823, s. 22—27. Por. także Grässe J. G. T., Lehrbuch der allgemeinen Literär-geschichte. III Band, II Abtheilung. Leipzig, 1853, s. 308.

²⁾ Kiedy były w Paryżu w archiwum propagandy.

³⁾ Dzieje teatru polskiego od najdawniejszych czasów do 1750 roku. Warszawa, 1870, s. 81—84.

⁴⁾ Teatra w Polsce. T. III, Kraków, 1879, s. 107—108 oraz Bibliografia polska, og. zb. t. VIII, Kraków, 1882, s. 330.

⁵⁾ Teatr polski we Lwowie. Lwów, 1889, s. 5—7.

[Tytuł]

SWIĘTA RYPSYMA
 Panna y Męczenniczka.
 Abo Tyrydat przemieniony.
 TRAGEDIA NABOZNA.

Z różnych Historyków Łacińskich y Ormiańskich wyjęta. | Wierszami Ormiańskimi, á Intermedjami Polskimi | złożona, |

Druk gocki, 4-o; k. nlb. 8, sygn. ark. A — A₃ (mylnie, zamiast B₃)

Na końcu: Acta in Collegio Pontificio Armeno, sub dicretione (sic!) Clericorum Regularium, Vulgo Theatinorum, Apostolicorum Missionarium. Leopoli, Anno Dni 1668 Mense. Die.

Na odwrocie przedostatniej karty podano szczegółowy spis osób, występujących w dyalogu, z nazwiskami aktorów (Actores in Tragaedia Armena. Actores in Prologo, Epilogo, & Intermedijs). Tragedya składa się z antiprologu, prologu, aktów I—V (akt I sc. 1—4, II sc. 1—4, III sc. 1—4, IV sc. 1—4, V sc. 1—5), między aktami I/II jest intermedyum 1, II/III 2, III/IV 3, IV/V 4; po akcie V następuje antiepilog, po nim epilog (Powinno oddaje słuchaczom podziękowanie za nietęskliwe słuchanie). Cały scenaryusz po polsku, spis osób po łacinie.

Druk ten nabyła Biblioteka Ossolińskich z scenaryuszem dyalogu o św. Pulcheryi (l. inw. 126,076), którego autorem jest również ks. A. M. Pidou. Druk tego scenaryusza był dotąd w bibliografii naszej zupełnie nieznanym.

[Tytuł]

S. PVLCHERYA
 Panna y Cesarzowa.
 Albo śmierć Theodozyusza
 Młodszego.
 Tragedia Nabozna.

Druk łaciński, 4-o; k. nlb. 2, sygn. ark. A.

Na końcu: Acta ab Alumnis Armenis Collegij Pontificij (sic!) Leopoliensis, sub Directione Clericorum Regularium vulgo Theatinorum Apostolicorum Missionarium. Leopoli. Anno Dni. 1669. Mense Augusti.

Dyalog składa się z prologu, pięciu aktów, antiepilogu oraz epilogu (Za cierpliwe słuchanie dziękują słuchaczowi). Między aktami I/II jest intermedyum 1, II/III 2, III/IV 3, IV/V 4. Cały scenaryusz po polsku.

Najwięcej interesu budzą prolog, intermedyum wtóre i trzecie oraz antiepilog. Przytaczam je:

Prolog:

Apollo z Muzami, jadąc do Ameryki, na gorącą Melpomeny tragedyi bogini instancją, z drogi zjechawszy, do lwowskiego wstępuje miasta, w którym mu obiecuje na publicznej przed oczy wystawić scenie wielkie i dziwnie piękne Pulcheryj dzieła, którego z wielkiem Ormianie przyjmują weselem.

Intermedyum wtóre:

Dwaj oszustowie stucznie niejakiego z Aleksandryej Chryzofiusza służąc ze wszystkich obierają rzeczy, ich frantowski w tej mierze postępek z światowemi paragonują zdradami.

Intermedyum trzecie:

Orfeusz na skale nad żalną kochanej swojej małżonki lamentuje śmiercią. Lutnia jego zwierzęta i drzewa do wesołych pobudza skoków, zdumiały Orfeusz ma nadzieję, że lubo nielitościwe Plutona serce wiecznobrażając swoją do miłosierdzia skłoni melodyą i do Plutonowych przyszedłszy królestw, wolne żonie swojej wyjednał z piekła odejście, z taką przestrogą, aby się nie oglądał na nią, póki by do światłości nie przyszedł, czemu gdy nie dosyć uczynił już już na Charonową mając wsiadać łódkę utracił. Euridices Momus wkłada bajkę.

Antiepilog:

Przepyszny na weselu Peleusza i Tetydy bogów bankiet Niezgoda rozrywa, złote między gości wrzuciwszy jabłko, o które w wielkie z sobą luno, Pallas, Wenus alterkacye zachodzą, ale, za najwyższego dekretem Jowisza, na mądry się Paridis zdąży rozsądek, który złote bogini Wenerze przysądza jabłko.

Nadmieniam, że istnieje, prócz dyalogu o Ś. Pulcheryi, także: *Historia Pulcheryi, cesarzowej greckiej i opiekunki cesarza Theodosii Junioris. Cnota, Mądrość w rządzeniu państwa, alias roztropność status* (str. 25).¹⁾

Oba scenariusze Biblioteki Ossolińskich były oprawne w jednym woluminie z datą 1672 i napisem: „Inscriptus catalogo R. D. Joannis Kiere-[mowic] Epi Bogd[aniae] Suffr. Leop. Nat. Arm.-[enicae] 1672“; wolumen ten mieścił, prócz wymienionych scenariuszy, szereg rzadkich i cennych broszur XVII w., które nabyła Biblioteka uniwersytecka we Lwowie.²⁾

Lwów.

Ludwik Bernacki.

¹⁾ Estreicher, Bibliografia, og. zb. t. XVIII, Kraków, 1901, s. 219.

²⁾ Por. Barwiński Eugeniusz (Kwartalnik historyczny. R. XXII, Zeszyt II i III. Lwów, 1908, s. 541—2),

Komedia o Morilindzie 1671.

(Motyw Florencyi, Krescencyi i t. d.)

Nie posiadamy dotąd dzieła, któreby dawało dokładny obraz rozwoju polskiego dramatu i teatru. Znamy pewne epoki naszego teatru, jak n. p. teatr Władysława IV,¹⁾ wiemy dużo o średniowiecznych misteryach,²⁾ mamy opracowany interesujący, choć fikcyjny, wycinek naszej twórczości dramatycznej „teatr ludowy“³⁾ — poza tem jednak rozporządzamy tylko cennymi, luźno związanymi zapiskami do dziejów polskiej sztuki dramatycznej i teatralnej, jakie w swych dziełach zebrali K. Wł. Wójcicki,⁴⁾ K. Estreicher,⁵⁾ W. Chomętowski⁶⁾. I stąd może pochodzi, że niektóre epoki wydają się nam dotąd, jako zupełnie bezpłodne i martwe, choć może na takie miano nie zasługują; oczywiście nie chcę twierdzić, żeby gruntowniejsze badania nad historią teatru przewróciły w zupełności dotychczasowe poglądy, ale to pewne, że w wielu punktach je zmodyfikują. Powyższe refleksye były wynikiem stwierdzenia ciekawego, drobnego może zresztą faktu, który świadczy, że mimo wewnętrznych i zewnętrznych opresyi, mimo strasznych nieprzyjacielskich potopów, sztuka dramatyczna w Polsce nie zamierała i objawiała się przez wystawianie sztuk wcale poważnych, jakich nawet w teatrze Władysława IV nie udało się wykazać.

Oto mamy zachowany scenariusz polski, na który dotąd, o ile mi wiadomo, zupełnie nie zwrócono uwagi, zanotowany u Estreichera w spisie alfabetycznym,⁷⁾ mylnie natomiast w spisie chronologicznym⁸⁾; jedyny egzemplarz tego rzadkiego druku posiada Biblioteka Z. N. I. Ossolińskich (L. inw. 7, 559); karta tytułowa opiewa:

„Komedia | o | Morilindzie | krolowey, | wzięta
z Językã Hiszpańskiego | A repraesentowana | W Dzień
Narodzenia | niasnieyszey | Krolowey J. M. Eleo-
nory. | Z roskazania K. J. M. | w Wãrszawie ult. Maij
1671“, w 4-ce, k. 8 nlb., (sygn. A₂—B₃). Druk łaciński.

¹⁾ Windakiewicz S., Teatr Władysława IV. Kraków, 1893.

²⁾ Brückner A., Początki teatru i dramat średniowieczny (Biblioteka warszawska, 1894, II, s. 417, III, s. 78).

³⁾ Windakiewicz S., Teatr ludowy w dawnej Polsce. Kraków, 1902.

⁴⁾ Wójcicki K. Wł., Teatr starożytny w Polsce. T. I—II. Warszawa, 1841.

⁵⁾ Estreicher K., Teatra w Polsce. T. I—III. Kraków, 1873—1879.

⁶⁾ Chomętowski W., Dzieje teatru polskiego od najdawniejszych czasów do 1750 roku. Warszawa, 1870.

⁷⁾ Bibliografia, og. zb. T. XIX, s. 436.

⁸⁾ Bibliografia, og. zb. T. VIII, s. 345; zanotowana jako komedia o Moribundzie.

Na wstępie podana krótka „Historia tej komedyej“, zwięzłe argumentum. Następuje wyliczenie odmian scen, a więc „skały gorejące, pokoje królewskie, ogród z fontanami, ogród z kwaterami, więzienie, namioty z fortecą, namioty same, skały, morze, las z pałacem, las wszytek, theatrum królewskie“. Działają następujące osoby: „Krol, Krolowa, Xiążę Almiren, Irena Dama, Lisaura stara, Iunius Philosoph, Tarsen Consiliarz, Fortunius Konfident X., Rames Pułkownik, Petrolin Błazen, Paziowie, Gwardya, Damy, Ogrodnicy, Myśliwcy, Kawalerowie, Nimfy, Jowisz, Kupido, Lucina, Żołnierze, Rybacy“.

Sztukę samą poprzedza prolog, rodzaj hiszpańskiego *loa*, które jest tu użyte w swem właściwym znaczeniu, ma bowiem za zadanie pochwałę królowej Eleonory. Dowiadujemy się z niego, że gdy

„się odkryje wszystko theatrum, pokaże się na niem scena z Skałami ognistemi i z naczyniem kowalskiem a czterech Cyklopów strzałami ukowanemi nieba dobywać chcą... Obaczywszy to Jowisz, pokaże się na powietrzu z grzmotami, z błyskawicami, a spędziwszy ich precz, na świat cały się sroży i chce go zagubić jako zuchwały, i z niebem wojujący. W tym jego srogim gniewie pokaże mu się boginia Lucina z dzieciątkiem na ręku i prosi Jowisza, żeby światu przebaczył błąd, dla samej tylko Eleonory, która ma być królową wielką Sarmatów i szczęśliwości wszelkie za niej panować będą: wtedy Jowisz rzuca pioruny swoje i gniew w sobie uśmierza, słońce się też i jasność światu pokaże“.

Następuje treść samej sztuki, którą podaję ze względu na rzadkość scenariusza:

Część I. (Scen 11). Król Arimaspe wyrusza na wyprawę wojenną przeciw Ałabezowi, królowi syryjskiemu, a rządy królestwa i obronę królowej zdaje swemu krewnemu, księciu Almirenowi. Arimaspe na wyprawie dzielnych dokonywa czynów, a tymczasem Almiren nie może opanować swej namiętności do królowej, mimo, że dał już słowo Irenie; wyznaje Morilindzie swą miłość, która udaje, że go nie rozumie, a wreszcie surowo go karci.

Kończy pierwszy akt balet ogrodników, a po nim śpiewane intermedyum.

Część II. (Scen 22). Król raduje się z pomyślnego wyniku walki. Almiren nie przestaje królowej prześladować swą miłością, tak że Morilinda grozi mu wreszcie skargą przed królem, a sama zamieszkuje w pałacu w lesie. Wtedy Almiren prosi ją o przebaczenie, ale w sercu knuje zemstę; dlatego próbuje królowę na morzu zatopić, a gdy ją rybacy ratują, podpala pałac, w którym zamieszkała. Tymczasem król wraca, a Almiren wita go na przygotowanym wspaniałem polowaniu.

Kończy część drugą taniec 4 myśliwców i 2 niedźwiedzi. Po balecie śpiewane intermedyum o treści: Kupido dał się dla

igraszki schwytać dwom chłopom, którzy sprzedali go Nimfom, a gdy te nie przestają się z nim pieścić, prosi je, by go na chwilę puściły; Nimfy dają się namówić, a on, uleciawszy, śpiewa im piosnkę o tem, że myli się ten, kto chce miłość trzymać w więzieniu.

C z ę ś ć III. (Scen 18). Almiren oczernia Morilindę przed królem, który każe Ramesowi wywieść ją do lasu i zgładzić. Królowa z poddaniem przyjmuje wyrok, prosi tylko o czas do modlitwy i oddanie listu królowi; Rames lituje się nad nią i życie jej darowuje — byle w świat hen poszła; królowi wręcza list; król dowiaduje się stąd o zemście Almirena, rozpacza, winowajcę wtrąca do więzienia, gdzie ten, skruszony, wyrzeka na swą złość. A gdy go już prowadzą na stracenie, przybywa królowa w pątnicznych szatach, daje się poznać, prosi o przebaczenie dla zbrodniarza, który się żeni z Ireną.

Kończy sztukę „balet kawalerów albo bitwa z tarczami srebrnymi i z spadami w taniec. Licencyą potym Muzyk śpiewać będzie“.

* * *

Nie mogę na razie wskazać bezpośredniego wzoru naszego scenarjusza; określeć jedynie bliżej temat, który stanowi treść dramatu, a korzystając ze sposobności, przedstawię wędrówkę tego wątku od czasów najdawniejszych aż do chwili wystawienia komedyi, osnutej na tym motywie, na królewskim theatrum.

W komedyi o królowej Morilindzie mamy opracowanie jednego z najbardziej powszechnych tematów nowelistycznych, a mianowicie motywu żony niewinnie oskarżonej o niewiarę, tematu, zwanego od imion sławniejszych bohaterek, wątkiem *Krescencyi*, *Florenicy* itd. Poświęcono historii tego motywu wiele rozpraw i przyczynków, ale dotąd brak jeszcze pracy, któraby wyniki dotychczasowych badań zebrała i wyświectliła wiele niejasnych punktów; szkic *Mussafii*¹⁾, wobec wielkiej liczby świeżo zebranych materiałów, jest dziś niewystarczający, choć długo jeszcze pozostanie podstawą badań nad tym tematem. Postaram się dać krótką, krytyczną rekapitulację wyników dotychczasowych studyów.

W określeniu samego tematu leży trudność, a to z tej przyczyny, że motyw niewinnie oskarżonej o złamanie wiary małżeńskiej spotyka się też w podaniach o Sybilli, Oliwie, Helenie, Hirlandzie i t. d.; konieczne jest tu rozgraniczenie całego materiału, chociaż

¹⁾ *Mussafia Adolf*, Ueber eine italienische metrische Darstellung der Crescentiasage. Sitzungsber. d. phil. hist. Cl. d. kaiserl. Akad. d. Wiss. in Wien, 1865 (51 Band), s. 589—692. Opieram się głównie na tej rozprawie; ile razy podaję wersję bez wymienienia źródła, z którego czerpię, korzystam z materiałów, zebranych przez *Mussafię*.

w wielu wypadkach niektóre wersje nie dadzą się podciągnąć pod żaden dział i stanowią pewne typy i formy przejściowe.

Zaznaczam na wstępie, że zajmę się głównie motywem Krescencyi, a o innych tylko ubocznie wspomnę. Treścią tego tematu jest zwykle opowieść następująca: Księżę odjeżdża z domu, powierzając żonę swą bratu; ten chciałby ją zniewolić; usiłowania jego są daremne, więc mści się, oskarżając ją o niewiarę przed mężem; księżna skazana na śmierć; uratowana cudownie, błądzi po świecie; przyjęta w dom jakiegoś szlachcica, jest znowu narażona na požądania jednego z domowników, który odtrącony mści się w ten sposób, że zabija syna tego szlachcica i zwała winę na nieszczęsną ofiarę; ta jednak znów uchodzi cało i w dalszej swej wędrówce, otrzymawszy cudowne lekarstwo, szuka schronienia w klasztorze, gdzie słynie, jako cudowna lekarka. Przychodzą do niej po leki wszyscy jej dawni prześladowcy, ukarani za grzechy chorobą; dopiero po wyznaniu win zostają wyleczeni; wtedy następuje między małżonkami pojednanie.

Kwestya pochodzenia tego motywu, jak tylu innych, może być jedynie hypotetycznie rozwiązana. Hypoteza, wyprowadzająca wszystkie motywy baśniowe ze Wschodu, uważana dziś bywa za przestarzałą; jednak w bardzo wielu wypadkach, w braku przypuszczeń prawdopodobniejszych, musi się ją przyjąć. Tak n. p. ma się rzecz z omawianym przez nas tematem, który Rohde¹⁾ wyprowadza z Indyi; zapatrywanie jest dość uzasadnione, gdyż nowela ta należy do starego zbioru bajek indyjskich Sukasaptati (Księga papugi). Przeszła następnie do najstarszej perskiej przeróbki Ziyauddina zw. Nakszebim, pt. Tutinameh²⁾, a stąd pochodzą liczne przeróbki w literaturze Hindostanu i Bengalii. Istnieje też w redakcyi tureckiej³⁾. Księga papugi była na Wschodzie niezwykle popularna; stąd i nowela omawiana znalazła niejedyn oddźwięk. Tak mamy najpierw w bajkach z „Tysiaca i jednej nocy“ analogiczną opowieść o „Kadim i jego żonie⁴⁾“. Nie można tu natomiast zaliczać opowieści o „Syrjskiej parze kochanków“, zawartej w nocy 490, jak chciałby M. Landau⁵⁾. Ścisłe do na-

¹⁾ Rohde Erwin, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. II Ausg., s. 568, uw. 2

²⁾ Pertsch W., *Ueber Nachschabi's Papageienbuch*. *Zeitschrift d. deutsch. morgenl. Gesellsch.* T. XXI (1867), s. 505—551. Zawarta jest ta nowela w 33 nocy, jako opowieść o Chórszycie i Utarydzie (s. 536).

³⁾ W przekładzie Rosena. Leipzig, 1858, T. I, s. 89—108.

⁴⁾ Noc 497 według niem. przekł. Habichta, Hagena i Schalla. Breslau, 1825, T. XI, s. 287—299.

⁵⁾ Landau Marcus, *Die Verlobten*. *Ztschr. f. vgl. Litteraturgesch.* N. F. T. V (1892), s. 260—262. Brak w bajce tej zasadniczego motywu: fałszywego oskarżenia.

szego zakresu należy natomiast bajka z „Tysiąca i jednego dnia“, znana pod nazwą „Historyi Repsimy“¹⁾. Posiadamy wreszcie poetycką przeróbkę, przełożoną u Cardonne'a²⁾. Wspominam również o zbliżonym nieco opowiadaniu chińskim³⁾. Omawiany motyw spotykamy też w ludowych opowieściach wschodnich⁴⁾.

Rohde w przypiskach do II-go wydania swej książki o romansie greckim rzuca pytanie, czy motyw ten nie pochodzi z Grecyi; przytoczony przykład Partenopy nie odpowiada jednak istotnym rysom naszego motywu. Omawiane opowiadanie istnieje natomiast faktycznie w ludowych podaniach greckich⁵⁾. Można przypuścić, że dostało się tu dwiema drogami; albo przejęła je literatura grecka z francuskiej, podobnie jak Magelone, Flores i Blancheflor i t. d., które później również przeszły do baśni ludowych⁶⁾, albo też ze przybyło z literatury wschodniej; ostatnie przypuszczenie ma cechy większego prawdopodobieństwa wobec analogii wskazanych przez Köhlera⁷⁾. W romansach greckich nie udało się dotąd znaleźć tego wątku⁸⁾.

* * *

¹⁾ Przekł. niem. F. H. Hagen. Breslau, 1836, T. IV, s. 193—232. Dzień 218—226.

²⁾ *Mélanges de la littérature orientale. Traduits de différens Manuscrits Turcs, Arabes & Persans de la Bibliothèque du Roi par M. Cardonne.* Paris, 1770, T. II, s. 36—57. Poczyna się nieco odmiennie. Piękna Ghulnaz, skazana na śmierć z powodu zawiści córki królewskiej, dopiero w dalszej swej tułaczce doznaje przygód typu Krescencyowego.

³⁾ *Chinesische Erzählungen von Jean- Pierre- Abel Remusat.* 1827, T. I, s. 3—106.

⁴⁾ Spitta-Bey, *Contes arabes modernes.* Leyde, 1883, N. 6; Radloff W., *Proben der Volksliteratur der türk. Stämme Südsibiriens.* Petersburg, 1866—1886, T. IV, s. 141; Lerch, *Forschungen über die Kurden.* 1857, T. I, s. 33; Lidzbarski M., *Geschichten und Lieder aus den neuaramäischen Handschriften zu Berlin.* Weimar, 1896, s. 93.

⁵⁾ Hahn J. G., *Griechische und alban. Märchen.* Leipzig, 1864, T. I, s. 140; Pio J., *Contes populaires grecs.* Copenhague, 1879, s. 143, N. 7, s. 66, N. 21; Meyer Gustav, *Albanische Märchen.* Nr. 11. *Das Mädchen im Kasten.*

⁶⁾ Rohde, j. w., s. 568.

⁷⁾ Köhler R., *Kleinere Schriften*, I, s. 392, Anm. 1. (Historya Repsimy = Pio, s. 66, Hahn, Nr. 16).

⁸⁾ Pewne dalekie pokrewieństwo posiada jedynie romans Charitona z Afrodisias o Chaireaszu i Kallirroe w motywie, który jest również treścią komedyi Shakespeare'a p. t. *Much ado about nothing*; niektóre źródła jego podane w *The Works of Shakespeare* ed. by C. H. Herford, London, 1899, Vol. III, s. 4 i n.

W zachodniej Europie spotykamy dość wczesnie motyw niewinnie osądzonej o wiarołomstwo. Istnienie jego po części tylko da się wyjaśnić. Wśród licznych wersyi najdawniejszą znaną jest poemat, zawarty w Kronice Cesarskiej¹⁾; przeprowadzone badania wykazały, że cały poemat o Krescencyi jest w tej kronice interpolacją. Schröder przypuszcza, że źródłem poematu jest zapewne opowiadanie, pochodzące z zaginionego zbioru „Podań o rzymskich cesarzach“, które prawdopodobnie powstały we Włoszech, a są nawiązane do różnych pomników starożytnych. W tym wypadku domyślać się należy, że rzadkie imiona Krescencyi i Dietricha weszły do podania przez związanie go z wspaniałą wieżą „Castellum Crescentii“ (Domus Theodorici)²⁾. Hypotezę tę popierałyby szczegóły, napotykaty tylko w wersjach zachodnich, że królowa zamyka w wieży, prześladującego ją swą miłością, szwagra, aż do powrotu króla. — Zbiór podań o rzymskich cesarzach nagięty został wkrótce do celów kościelnych, podobnie jak Gesta Romanorum. Stąd dostaje się omawiany temat do kazań średnio-wiecznych; tak n. p. u Etienne'a de Bourbon,³⁾ oraz do „Miracles de Nostre Dame“. Spotykamy go najpierw w najslawniejszym zbiorze, którego autorem jest Gauthier de Coinsy. Podobne opracowanie znajdujemy w Vie des anciens peres, jako nr. 11, oraz w rękopisie od św. Wiktora.⁴⁾ Od Gauthiera pochodzi też przypuszczalnie bardziej zwięzła odmianka z XIII w.,⁵⁾ a nadto misteryum z końca w. XIV lub początku XV, należące do „Miracles de Nostre Dame par personages“. Taki też charakter posiada opowieść o cesarzowej rzymskiej Florencyi u Wincentego de Beauvais (Vincencius Bellovacensis); stąd przeszła ona do Maerlanta, J. Herolta (Promptuarium miraculorum B. M. V.) i Razziego. Pod wpływem Gauthiera napisał Alfons X swą cantigę;⁶⁾ na Gauthierze opierała się również zaginiona wersja portugalska, która była źródłem

¹⁾ Monumenta Germaniae historica: Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. T. I, pars I: Deutsche Chroniken, I t., I Abt. Die Kaiserchronik eines Regensburger Geistlichen hrsg. v. Eduard Schröder. Hannover, 1892. Ustęp o Krescencyi w. 11,352—12,808, s. 289—314. Uwagi odnośnie s. 58, 66, 289.

²⁾ Jordan H., Topographie der Stadt Rom im Alterthum. Berlin, 1878, T. II, s. 428 i n.

³⁾ Anecdotes historiques, légendes et apologues, tirés du recueil inédit D'Etienne de Bourbon, dominicain du 13 siècle, publiées par A. Lecoy de la Marche. Paris, 1877, s. 115.

⁴⁾ Gröber G., Grundriss, B. II, I Abt., s. 919.

⁵⁾ Analizę jej podaje Le Grand w Fabliaux et Contes. 1829, s. 125.

⁶⁾ Mussafia A., Eine altspanische Prosadarstellung der Crescentiasage. Sitzungsber. d. phil. hist. Cl. d. kaiserl. Akad. d. Wiss. in Wien. R. 1866, T. 53, s. 563—4.

odmianki hiszpańskiej.¹⁾ Temat ten spotykamy też później w Portugalii; dowodzi tego zachowany druk ulotny²⁾; opowieść tę opracował w jednej ze swych romanc Baltazar Dias.³⁾ Zbliżone są także romance hiszpańskie Juana Miguel del Fuego. W dramacie hiszpańskim nie da się wykazać zbyt wiele opracowań (np. w sztuce Lopeza de Vega „En los indicios la culpa“⁴⁾ choć pierwotna osnowa została zatarta zawikłaną intrygą).

We Włoszech temat ten musiał być wcześniej znany, skoro w Dekameronie mamy o nim ironiczne może wzmianki.⁵⁾ Cały szereg wersyi włoskich powstał pod wpływem francuskich mirakulów, a przybrał na gruncie włoskim postać legendy o św. Wilhelmie, opracowanej też w Rappresentazione di S. Guglielma Antoniny di Bernardo Pulci. Omawiany motyw przeszedł też do nowelistyki włoskiej. U Gamby znajduje się p. t. *La historia della serenissima regina di Polonia, la quale due volte iniquamente fu mandata nelle silve ad uccidere ecc.* Zbliżony jest utwór Briccia o cesarzowej Flawii. Tigri⁶⁾ znajduje temat ten wśród ludowych sztuk tokańskich. Pokrewna jest również opowieść D. Felice Passera o Uranii i nowela włoska nieznanego autora z XIV w. (*Novelle d'incerti autori del sec. XIV. Bologna, 1861, s. 31—79*). Od typu wyżej omawianego odbiega włoski poemat p. t. „*Del ducha d'Angiò et de Constanza so mojer*“; Constanza wzywa wprawdzie na pomoc Madonnę, lecz cudowne lekarstwo przynosi anioł i on ją pociesza. Może istnieje jakiś związek między tą wersją włoską, a *Annales Mikołaja Treveta*, które autor poświęcił rodzinie królewskiej z domu Anjou.⁷⁾ Zdaniem Wülkera bowiem⁸⁾ Chaucer⁹⁾ i Gower¹⁰⁾ wzięli formę swej opowieści o niewinnie oskarżonej z Treveta; u Chaucera uderza identyczność

¹⁾ j. w., s. 499—564.

²⁾ p. t. *Historia da Imperatriz Porcina mulher do Imperador Lodonio de Roma, etc.* Lisboa, 1660.

³⁾ *Floresta de varios romances colligidos por Theophilo Braga.* Porto, 1869, s. 104 i n. *Por. Romania, t. II, 1873, s. 132—134.*

⁴⁾ Lope de Vega, *Las Comedias.* Zaragoza, 1630, T. XXII, s. 217. Zbliżony pod pewnym względem jest też utwór Lopeza de Vega „*La hermosura aborrecida*“ *Comedias, T. VII, s. 145*, a analogiczny doń Shakespeare'a „*All's well that ends well*“.

⁵⁾ Dekameron, II, 7.

⁶⁾ Tigri Giuseppe, *Canti popolari toscani raccolti e annotati,* 2 edizione, Firenze, 1860, s. LVIII.

⁷⁾ Gröber, j. w., s. 314.

⁸⁾ Wülker R., *Gesch. der engl. Lit.* Leipzig und Wien, 1896, s. 161.

⁹⁾ *Poetical works of Geoffrey Chaucer* edited by Robert Bell. London, 1854 — 55. *The Canterbury Tales, vol. II. The man of lawes tale, s. 9 — 43.*

¹⁰⁾ Gower, *Confessio Amantis, II, 32.*

imienia, ale sama wersja jest bardzo zmieniona; przypuszczenia pewnego związku nie mogą udowodnić, nie mając pod ręką Roczników Treveta. W każdym razie nie można chyba wierszy Chaucera zaliczać do nowel z motywem Heleny, jak to czyni Hagen.¹⁾

Gdy omawiamy opracowania angielskie, warto wspomnieć o istnieniu przeróbki angielskiej, zbliżonej niezwykle do przeróbki hiszpańskiej, podanej w *Historii literatury hiszpańskiej* przez Amadora de los Rios; stąd poszło przypuszczenie Mussafii o istnieniu zaginionego *Roman de Florence*, który dla obu tych opracowań był bezpośrednim wzorem. Należy też wymienić opracowanie tego motywu w *Gesta Romanorum*,²⁾ z których przypuszczalnie wypłynął poemat *Occelewa*.

Pierwiastek cudowności usunięty został zupełnie w noweli *Giovanniego Fiorentino* (*Pecorone X, 1*), na którym oparł się *Juan de Timoneda* (21 *Patraña*), jak wskazał na to *M. Menéndez y Pelayo*.³⁾

Liczne są też opracowania tego tematu w Niemczech. Zbliżony do „*Cesarskiej Kroniki*“ sposób ujęcia przedstawia utwór *Teichnera*. Na jakiejś zaginionej wierszy opiera się opowiadanie prozą z XV w. Podobne przedstawienie znajdujemy u *Hansa Rosenbluta* i *H. Sachsa*. Do typu *Miracles* zbliża się stary druk z XVI wieku (*Ein schone und und wahrhaftige hystorj von einer Kaiserin zu Rom, genannt Crescentia*). — Zwięzlejszą postać tematu przedstawia podanie o *Hildegardzie i Talandzie*,⁴⁾ na tle którego opracował *Nicodemus Frischlinus* komedię: *Hildegardis magna*. Wersję szwedzką podaje *Bäckström*.

We Francji przeszedł wątek *Krescency* nie tylko do kazań i *miracles*, ale i do *chansons de geste*. Mamy w tym rodzaju utwór p. t. *Florence de Rome*⁵⁾, stosunkowo niedawno odkryty.

¹⁾ Hagen, *Gesamtabenteuer*, T. III, s. CLIV.

²⁾ *Gesta Romanorum*. hrsg. v. H. Oesterley. Berlin, 1872. Nr. 249, app. 53, s. 348 — 354. Bibliograficzne materiały na s. 747.

³⁾ *D. M. Menéndez y Pelayo*, *Origines de la novela*. Madrid, 1905, T. I, s. CLIX.

⁴⁾ *G. Paris*, *Histoire poétique de Charlemagne*. Paris, 1905, s. 393 i n.

⁵⁾ *Gröber*, *Grundriss*, s. 798; wyd. zapowiedziane *A. Wallenskölda* w *Société des anciens textes*. *Gröber*, omawiając motyw sam, myli się, mówiąc o „*historii Repsimy z 1001 nocy*“, gdyż *historia Repsimy* znajduje się wśród bajek z „*1001 dnia*“. — Stosunek poematu o *Florencji* do innych wierszy omawiają niedostępne mi niestety rozprawy: *Wenzel R.*, *Die Fassungen der Sage von Florence de Rome und ihr gegenseitiges Verhältnis*. Marburg, Diss., 1890. *Wallenskölda A.*, *Le conte de la femme chaste convoitée par son beau frère*. Helsingfors, 1907. (*Acta soc. scient. fennicae* 34, 1).

Skróceniem tego poematu jest *Dit de Florence de Rome*,¹⁾ prawdopodobnie *Jehana de St. Quentin*.

* * *

Tyle trzeba było wyliczyć opracowań, by dać jak najwięźlejszy przegląd materyału, ściśle należącego do naszego zakresu. Trzeba jednak zaznaczyć, że motyw niewinnie oskarżonej o niewiarę, wszedł do całego szeregu innych nowel; dla zaokraglenia tego szkicu, muszę o podaniach tych ogólnie nadmienić, odsyłając po szczegóły do rozpraw podanych w uwagach.

Najpierw wymienić należy podanie o *Królowej Sybilli*,²⁾ którą marszałek chciał posiąść, a odtrącony zemścił się w ten sposób, że obok śpiącej królowej ułożył brzydkiego karła; król, zobaczywszy to, karła zabił, królowa zaś uratowana od śmierci, rozpoczęła tułaczkę po świecie z synem; dopiero pies wykrył zdrajcę. Do streszczonej opowieści, zbliża się opowiadanie hiszpańskie o *Oliwie*.³⁾

Drugi motyw bywa nazywany wątkiem cierpliwej *Heleny*,⁴⁾ w której kocha się jej własny ojciec; ona ucieka z domu, zostaje żoną króla angielskiego, a oskarżona o niewiarę, tuła się z synami, aż wreszcie niewinność jej zostaje udowodniona.

Dalej zawiera ten rys motyw *Imogeny*,⁵⁾ czyli zakładu o wierność żony. Zwykle mąż zakłada się, że żona zostanie mu wierną, interesowany usiłuje zakład wygrać, a gdy się to nie udaje, uzyskuje za pośrednictwem sługi jakieś przedmioty jej pani

¹⁾ Jubinal Achille, *Nouveau recueil de contes, dits, fabliaux et autres pièces inédits des XIIIe, XIVe, et XVe siècles*. Paris, 1839, T. I, s. 88 — 117; Gröber, *Grundriss*, s. 910, 929.

²⁾ Voretsch, *Altfranz. Litteratur*, s. 256, 437; Hagen, *Gesammtabenteuer*, T. I, s. CIV — CXII, 165 — 188; Köhler R., *Kleinere Schriften*, T. II, s. 273 — 304; M. Menéndez y Pelayo, *Origines de la novela*. T. I, s. CXXXVI — VII, DXXII; Paris Gaston, *Histoire poétique de Charlemagne*, s. 73, 145, 210, 389, 395; Macaire, publiée par M. F. Guessard. Paris, 1866. Préface.

³⁾ Menéndez y Pelayo, j. w., s. CXXXVII, DXXII.

⁴⁾ Graesse, *Lehrbuch einer Literärgeschichte*. Dresden und Leipzig, 1842. III Abt., I. Hälfte, s. 284 i n.; Voretsch., *Altfr. Litt.*, s. 451 — 2; Hagen, *Gesammtabenteuer*, T. III, s. CLIV — CLXII; Lo cunto de li cunti (Il Pentamerone) di Giambattista Basile. A cura di Benedetto Croce. (Bibliot. Napoletana di Storia e Letteratura, t. II). Napoli, 1891, vol. I, s. CLXXV i n.

⁵⁾ Arfert P., *Das Motiv von der unterschobenen Braut*. Schweirin, 1897, s. 52 — 54; Voretsch, *Altfr. Litt.*, s. 392 — 4, 451.; R. Köhler, *Kl. Schr.*, T. I, s. 211, 374, 581, T. II, s. 461; Hagen, *Gesammtabenteuer*, T. III, s. LXXXIII — CXII, 361 — 382.

lub dowiadyuje się o ukrytem znamieniu; opowiada o tem mężowi, który jest przekonany o winie swej żony, aż do wyjaśnienia sprawy.

Mamy następnie omawiany motyw w podaniach o Genowefie i Hirlandzie.¹⁾ Genowefę oskarża marszałek Golo o cudzołóstwo; wskutek tego zostaje ona skazaną na śmierć; uratowana żyje w lasach, aż do chwili, w której król spotyka ją na polowaniu.

Taki sam wątek zawiera opowieść o „Bercie z dużemi stopami“,²⁾ którą fałszywie oskarża córka piastunki i Berta przechodzi z tej przyczyny losy podobne jak Genowefa.

Istnieje wreszcie cała grupa utworów, osnutych na pewnym motywie, który dotąd, o ile mi wiadomo, nie ma oficjalnej nazwy. Treścią jego jest opowiadanie o królowej, oskarżonej niewinnie o wiarołomstwo, skazanej na śmierć i uratowanej przez jakiegoś rycerza (niekiedy dawnego jej kochanka), który przez Sąd Boży udowadnia jej niewinność. Różne warianty tej opowieści zebrał Schüddekopf³⁾.

Mam pewność, że wyliczenie to nie wyczerpuje zupełnie należącego tu materiału i że istnieje wiele jeszcze motywów, które należałoby tu wciągnąć, ale przejściowa forma tych tematów nastęrcza trudności w należytem ich sklasyfikowaniu.

Polski scenaryusz zbliżony jest najbardziej do włoskiego poematu pt. „La duchessa d'Angiò“. Różni się zaś tem, że nie spotykamy w nim rysów takich, jak: oskarżenie królowej o morderstwo, dalej wykrycia jej niewinności (przez to, że krzywdziciele przychodzą do niej po cudowne leki i wtedy muszą się przyznać do winy). Omawiany scenaryusz jest więc formą skróconą podania, szczegóły uboczne jednak wykazują wiele analogii do wymienionego włoskiego poematu; tak Glifet jak Almiren

¹⁾ Seuffert, Die Legende v. d. Pfalzgräfin Genovefa. Würzburg' 1877; Köhler R., Kleinere Schriften, T. II, s. 657 — 668.

²⁾ Reinhold J., Berte aus grans pies. Kraków, 1909; Porębowicz E., Berta z dużemi stopami i Rycerz z łabędziem. (Kwartalnik etnograficzny „Lud“. T. XV (1909), s. 169 — 187.)

³⁾ Carl Schüddekopf, Eine unbekante Erzählung Wimpfelings. Ztschr. f. vgl. Litteratgesch. N. F. B. IV (1891), s. 342 — 355. Do wersyi, podanych przez Schüddekopfa, dodam, że motyw ten bardzo często opracowywano w hiszpańskim dramacie. Tak: w komedyi Alonsa de la Vega „Duquesa de la Rosa“, (Schack, Geschichte d. dramatischen Kunst in Spanien. Berlin, 1845, T. I, s. 231), nadto w Luisa Velez de Guevara „Cumplir dos obligaciones y Duquesa de Saxonia“ (Schack, t. II, s. 483), (w naśladowanej z niej komedyi włoskiej Giambattisty Pasca „La falsa accusa data alla duchessa di Sassonia“, Schack, T. III, s. 441) i w komedyi Mira de Amescua „La Adultera virtuosa“ (A. L. Stiefel, Notizen z. Geschichte und Bibliographie d. spanischen Dramas. Ztschr. f. roman. Phil. T. XV (1891), s. 219).

starają się pohamować ogarniającą ich namiętność do królowej, tak jeden jak i drugi starają się królowę zgubić przed powrotem króla, a oczerniają ją, nim się para królewska zobaczyła; analogiczne są niebezpieczne przygody na morzu i litość wykonawcy wyroku; przybyły do tego nowe szczegóły, a mianowicie list królowej, przedstawiający istotny stan rzeczy, dalej fakt, że królowa sama w pątnicznych szatach przybywa do króla, oraz zakończenie, w którym Almiren ułaskawiony żeni się z Ireną; koniec typowy dla teatru hiszpańskiego, stosownie do wymagania, jak mówi Grillparzer — „*Auf jeden Topf ein Deckel*“.

Nie znając sztuki, która była bezpośrednim wzorem dla naszego scenarjusza, mogę tylko hypotetycznie zagadnienie rozwiązać. Scenariusz wydaje się być włoskiego pochodzenia, jak na to wskazuje w sztuce choćby tylko nazwa błazna, Petrolin. Nie trzeba jednak koniecznie przypuszczać działania bezpośredniego trupy włoskiej; dopatrywać należy się może raczej wpływów repertoaru teatru wiedeńskiego.

Królowa Eleonora, małżonka Michała Wiśniowieckiego, była jak wiadomo siostrą cesarza Leopolda I, znaną zaś jest rzeczą, jak olbrzymi był wpływ Hiszpanii w czasie panowania tego monarchy, kiedy we Wiedniu nawet dawano przedstawienia w języku hiszpańskim¹⁾. Równie wielkiem powodzeniem musiały się cieszyć przeróbki utworów hiszpańskich; może więc i nasz scenariusz komedii, wziętej z języka hiszpańskiego, jest refleksem tych upodobań w hiszpańskim dramacie. Można przypuszczać, że dokumenty czy wzmianki jakiegokolwiek w pamiętnikach wykryją i ten drobny szczegół, jak wiele innych niejasnych kwestyi, dotyczących pochodzenia różnych utworów dramatycznych.

Lwów.

Adam Fischer.

Autor wiersza: Na odjazd Niemcewicza.

W pierwszym zeszycie „Pamiętnika literackiego“ b. r. (s. 110—113) ogłosił Al. Kraushar wiersz p. t. Na odjazd Juliana Niemcewicza do Ameryki (Rok 1805), domyślając się, że autorem jego jest Kajetan Koźmian. Po okazaniu się z. I Pamiętnika sprawdziłem, że wiersz był drukowany i że autorem jego jest Cypryan Godebski²⁾, co niniejszem podaję do wiadomości, prostując przeoczenie Al. Kraushara i moje.

Lwów.

Ludwik Bernacki.

¹⁾ Farinelli A., Spanien und die spanische Litteratur im Lichte der deutschen Kritik und Poesie. Ztschr. f. vgl. Litteratgesch. N. F. B. V (1892), s. 192 i n.

²⁾ Por. Godebski Cypryan, Dzieła wierszem i prozą, po śmierci autora zebrane po większej części drukiem nieogłoszone. Część II, w Warszawie, 1821, s. 383—387.